

Türk Dil Kurumu Yayınları

VIII. ULUSLARARASI TÜRK DİLİ KURULTAYI

22-26 Mayıs 2017

II. CİLT

Ankara, 2021

TASAVVUFU, HİKMETİ TÜRKÇE ANLATMA DÜŞÜNCESİNİN ESERİ: *GARİB-NAME*

Nadir İLHAN*

Giriş

Halkın ve saltanat sahiplerinin Türk olmasına rağmen Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu sahalarında özellikle saray ve çevresinde ilmi ve edebî eserlerin yazımında Türkçe dışındaki Arapça ve Farsçaya büyük önem verildiği bu dillerin tercih edildiği, Türkçe yazarların hor görüldüğü eserlerde dile getirilmektedir.

Âşık Paşa gibi Türkçe sevdalıları, Türkçe yazan bir kısım şair ve yazarların aşağılık kompleksi içerisinde bu dille eser yazmalarından dolayı özür beyan ettikleri bir dönemde ortaya çıkmış, bilginin, hikmetin bu dille de anlatılabileceğini – anlaşılabilceğini; Türkçeyle de ilim yapılabileceğini, Türkçenin de Farsça kadar zengin bir dil olduğunu haykırmış, eserlerini Türkçeyle yazmışlardır.

“İnsanın İslamı ve imanı kulluğun gerektirdiği şekilde ahlakı, özü ve ruhu ile yaşama disiplini”¹ olarak açıklanan tasavvuf, insanın yaratılış gayesine uygun olarak beşerî arzu ve isteklerden sıyrılıp ilahi ahlaka uygun olarak yaşamasıdır. Hikmet de, ledün ilmi yani kulun kalbine eşyanın hakikati hakkında Rabbin koyduğu, akılla elde edilemeyen kalbî ilimdir.

Âşık Paşa, bu ilimlerin Türkçe eserlerle anlatılmamasının derdini, Türk milletinin bu ilimleri kendi diliyle öğrenmemesinin sıkıntısını duyarak bu bilgileri Türk halkına Türkçe olarak anlatmak için *Garib-name* adlı eserini ortaya koymuştur.

* Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Kırşehir nadirilhan@hotmail.com

¹ Kubbealtı Lügati

Garib-name on bölümden meydana gelen bir eserdir. Eserin her bölümü de on alt bölümden oluşturulmuş, bölümlerde on kıssaya yer verilerek işlenmiş, konular birbiri ardından açılıp genişletilmiştir.

Kemal Yavuz'un deyişiyle *Garib-nâme*'de kâinatı anlatan bu geniş çerçeve “açılan, genişleyen, intizamını koruyan, insanı daha ötelere götüren, *Âşık Paşa*’nın deyimi ile nelerin olduğunu gösteren bir kâinat aynası ile karşılaşır ve zerrelere güneşlere yol alır; hikmet ve sırlara kavuşmuş oluruz.” sözleriyle ifade edilmiştir.

Dünya hayatı insan için bir gurbet yeri olarak kabul edilmektedir. Çünkü insan dünya hayatıyla birlikte gerçek hayattan imtihan dünyasına gönderilmiştir. Gerçek âlem, ebedi âlem ahiret hayatı olduğu içi dünya insanın gurbetidir. Bu sebeple de bazı mutasavvuf âlimler dünya hayatını gurbet olarak adlandırmaktadırlar. Eserin adının da *Garib-nâme* olmasının temelinde bu düşünce yatmaktadır diyebiliriz. Yavuz da eserin isminin *Garib-name* oluşunu : “Bu yönden bakılınca eserde karşılaşılan bu şaşırtıcı durum kitabın niçin *Garib-nâme* adı ile anıldığının da sebebi olabilir. Ayrıca eser tasavvufî yönde Hakk’a kavuşmanın sırlarını vermesi bakımından da önemlidir.” sözleriyle anlatmaktadır.

Âşık Paşa *Garib-name*’nin yazılış sebebini Türklüğün kendi dilinde eserler okuyup hikmetlere ulaşmasını sağlamak ve Türklerin bu bilgilerden mahrum kalmaması düşüncesiyle yazdığını eserindeki şu beyitlerle anlatmıştır:

Gerçi kim söylendi bunda Türk dili

İlla ma‘lum oldu ma‘nî menzili

II-236b/11

Türk diline kimsene bakmaz-ıdı

Türklere hergiz gönül akmaz-ıdı

Türk dahı bilmez-ıdı ol dilleri

İnce yolu ol ulu menzilleri

Bu Garîb-nâme anın geldi dile

Kim bu dil ehli dahı ma‘nî bile

Tâ ki mahrûm kalmaya Türkler dakı

Türk dilinde anlayalar ol Hak’ı

II-237a/3-5,9

beyitlerinde “ *Türkçenin hor görüldüğünü, her dilin araştırılıp incelenmediğini, öteki dillerde eserler verildiğini, Türk dili ile kimsenin ilgilenmediğini, bu durumu Türk milletinin de bilmediğini ve Garib-nâme adlı eserini bunun için yazdığını*”² dile getirir.

Eserini Türk milletinin hikmetlere ulaşması için Türkçe yazan ve millettine bir armağan olarak bırakan Âşık Paşa, eserini 730/1330 yılında yazdığını aşağıdaki beyitlerde göstermiştir:

*Bu kitâbun hatmı uş oldu tamâm
Toptolu yüz dâsitan geldi tamâm*

*Yidi yüz otuz yılında hicretün
Sözi irdi hatmine bu fikretün II-238a/2-3*

Âşık Paşa’nın *Garib-nâme* adlı eseri döneminin eserlerinden etkilendiği gibi kendisinden sonraki eserleri de etkilemiştir. Örneğin Yunus Emre’nin *Risâletü’n-Nushiyye* ve *Divan*’ından etkilendiği gibi Hacı Bektaş-ı Veli’nin *Makâlât*’ından da etkilenmiştir. *Garib-name*’nin birinci bölümünde vahdet düşüncesini işleyen Âşık Paşa’nın en önde gelen fikri birlik fikridir. Birlik fikri aşağıdaki beyitlerde dile getirilmiştir.

*İşid imdi eydeyüm bir anları
Hak yolında ol biriken cânları*

*Birlik içre kim ne devlet buldılar
Biriküben niçe yoldaş oldılar³*

Birlik fikrine Yunus Emre’nin *Divân*’ında da geniş yer verilmiştir. O; mısralarında birlik kelimesinin yanı sıra, dirlik kelimesine de sık sık yer vermiştir ve birliğin öneminden bahsetmiştir.⁴

*Ezeli biliş idük birliğe yitmiş idük
Biz bir uçar kuş idük vücut can budağıdur.*

*Yatlı yoktur bilene dirlik tuta-gelene
Bilelik soylayana vuslat yolu kavîdür.⁵*

² Kemal Yavuz, Kemal Yavuz, *Âşık Paşa Garib-nâme I/1-2 II/1-2*, Türk Dil Kurumu Yayınları İstanbul 2000, s. XXXV-XXXVI.

³ Yavuz, *age.*, 2000, s.L.

⁴ F. Aslı Şeker, “Âşık Paşa’nın Garibnâmesi’nde Kutadgu Bilig ile Yunus Emre, Ahî Evren ve Hacı Bektaşî Velî İzleri”, *ICANAS 38 Bildiriler*, 1463-1482. 1473.

⁵ *Yunus Emre Dîvânı*, Tercüman 1001 Temel Eser Sayı No:1, Hazırlayan: Faruk Kadri Timurtaş, İstanbul-1972, s. 59.

*Birisen birliğe gel ikiliği bırak elden
Bütün ma'na bulasın sıdk u iman içinde⁶*

Garib-name kendinden önceki ve kendi dönemindeki bazı eserlerden etkilendiği gibi kendinden sonraki bazı eserler üzerinde etkili olmuştur. *Garib-nâme*'nin *Mevlid* üzerindeki tesirini de söyleyiş ve anlam yönüyle aşağıdaki beyitte görmekteyiz:

*Allah adın eytlüm evvel ibtidâ
Andan oldu ibtidâ vü intihâ*

şeklinde, daha *Garib-nâme*'nin ilk beytinden itibaren görülen söyleyiş *Mevlid*'in aşağıdaki beytide de söyleyiş ve anlam yönüyle yansıması olarak görülmektedir.

*Allah adın zikr edelüm evvelâ
Vacib oldur cümle işde her kula.*

***Garib-name*'deki Türkçe dini terimler⁷:**

Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük*'ünde terim: “Bir bilim, sanat, meslek dalıyla veya bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan kelime, istilâh”⁸ ifadeleriyle açıklanmaktadır.

Âşık Paşa, *Garib-name*'yi Türkçe olarak yazarken yaşadığı dönemde herkesin bildiği İslami terimlerin bir kısmını Türkçenin söz dizimi içerisinde kullanılırken bir kısım Arapça ve Farsça dinî terimlerin yerine Türkçe kelimelerle karşılıkları kullanılmıştır. Kullanılan Türkçe kelimelerin bir kısmının eski Türkçe döneminden beri kullanılan, belki Türkçeleşen kelimeler olmasının yanında bir kısmının Âşık Paşa ve çağdaşları tarafından ortaya konulan kullanımlar olduğu görülmektedir.

Garib-namede arkaik (kullanımdan düşmüş-eski) kelimeler üzerine yaptığımız bir çalışmada tespit ettiğimiz kelimeler içerisinde yer alan 173 arkaik kelimedenden 100 tanesi varlık, kavram ve durumları gösteren isim 73 tanesi de fiiller olduğu tespit edilmişti.⁹ Bunlar içerisinde bir kısım kullanımdan düşmüş-eski kelimelerle beraber bu çalışmaya konu olan 60 kelimenin / kelime grubunun anlam açısından dini kavramları ifade ettiği görülmektedir.

⁶ *age.*, s. 132.

⁷ Örneklerin geçtiği beyitler Kemal YAVUZ'un *Aşık Paşa Garib-nâme I/1-2 II/1-2* adlı eserinden alınmıştır.

⁸ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 2005 s.1959.

⁹ Nadir İlhan, *Garib-nâme*'de kullanılıp Günümüz Türkçesine Ulaşmayan Eski (Arkaik) Kelimelere Dair Aşık Paşa ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu-Bildiriler-1-2 Kasım 2013 Kırşehir, .s.215

Alçakda tur-: Alçak gönüllü olmak, mütevazı olmak

6767 Niçe alçakda durupdur bak yire
Yirüñ altı kandadur hõd kim ire

Aldaguç . Aldanan, nefesine uyan

Kelimenin kökü al ‘hile’ isim kökü olup kelime ondan türetilen al-da- fiilinden al-da-guç yapısındadır. Alda- fiili bugün kullanılmamakla birlikte ondan türetilmiş olan *aldan-*, *aldat-* fiilleri günümüz Türkçesinde yaygın olarak kullanılmaktadır.

5510 Çünkü bildüm aldaguçdur bu göñül
Bini egler kendü olmuş nefse kul

Alkış: Salavat, övme, dua, medih

Yazı dilimizde bu anlamıyla günümüzde kullanılmayan bu kelimenin yapıyla ilgili olarak Tuncer Gülensoy : “*alka- ~*alkı- ‘övmek’) +ş yapısıyla... ET.’de kargış karşıtı olarak kullanılmış DLT.’de alkış ‘övme, alkış’. ...”¹⁰ şeklinde geçmiştir demektedir.

Kelimenin İslam öncesi metinlerde de yaygın olduğunu, *İslamiyetle* birlikte dua, had ü sena anlamlarını da kazandığını belirten Zafer Önler, kelimeyle ilgili olarak : “Türkçe’deki alka- (öğmek, yüceltmek) eyleminden –ş ekiyle türetilen bu sözcük, Zamanla bu dinsel terim niteliğini yitirerek günümüzde yalnızca bir takdir anlamındaki tezahürat biçiminin adı olmuştur.” demektedir.¹¹

2363 Medrese hem köpri hem kârvânsarây
Ataya **alkış** ider yıl on iki ay

3100 Eydeyüm **alkış** u hoşnûdlık nedür
Kim bilesin bu hikâyet nitedür

9115 Kankı begde kim tevâzu ‘ olmaya
Ulular agzından **alkış** almaya

Alkışçı: övücü, dua edici, kul

4250 Eytdiler kim biz saña alkışçıyuz
San ‘at issi rencberüz hem işçiyüz

Assı : Manevî kâr, sevap¹²

¹⁰ Gülensoy, age., 2007, 61.

¹¹ Zafer Önler, Karahanlılar Dönemi Metinlerinde İnançla İlgili Türkçe Terimler, *UÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 10, Sayı: 16, 2009/1,s.

¹² Kelime Yunus Emre ‘nin şiirlerinde terim anlamı kazanarak manevî kâr, sevap, iyilik, hayır

Genellikle Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde kullanılan assı kelimesinin anlamı fayda, kâr, kazançtır. Kelime assıg tusug şeklinde ikileme haliyle de kullanılırken İslamiyetin kabulünden sonra sevap anlamını da kazanmıştır.

10253 Kul 'ibâdet kılsa hôşdur Hâlık'a
İlle sıdk assı idiser sâdika

3525 Bu kadar söz tap-durur aňlayana
Söz ne assı, işidüp almayana

7242 Her metâ'ıñ kıymetin issi bilür
Kıymetin bildüg-içün assı bulur

Bayık : Sadık, kendisine inanılan, güvenilir, Hz. Muhammed.

Halk ağzından 'Doğru, gerçek, şüphesiz' anlamlarıyla tanıklanan keli-
menin DLT'de de kullanıldığını Tuncer Gülensoy eserinde " = OT. Bayık 'ger-
çek söz' (DLT9<bay-(ı)k" şeklinde göstermiştir.

144 Her kimüñ kim dirliği lâyı-k-durur
Ol kapuda sevgülü bayık-durur

2339 Ol kişi ne dir-ise bayık-durur
Halkı da 'vet kılmağa lâyı-k-durur

5876 'İzzet eyleñ aña kim lâyı-k-durur
hak 'aziz dutmış anı bayık durur

8139 Kâmil olmak kullara lâyı-k degül
Mustafâ'dur ayrugı bayık degül

Benlik: Nefsaniyet, enaniyet, kibir

Günümüzde aynı anlamlarıyla da kullanılan kelime, ben+lik yapısıyla tü-
retilmiştir. Kibir, enâniyet anlamındaki kelime yaratanın hoş görmediği vasıf-
ların karşılığı olarak kullanılmaktadır.

4354 Yog-ıdı bende bu benlik ol zamân
Ne zamân vardı hod anda ne mekân

5617 Çünkü benlik gitdi benden mutlakâ
Bir nazarda bakışum irdi hak'a

9455 Varlıgum sarf oldı cümle ol hak'a
Gitdi benlik kaldı ol hayy u Bekâ

Birlige bit-: Vahdete – birliğe ulaşmak, ikilikten –şüpheden kurtulmak

Birleşik fiil yapısındaki kelime grubu kulun şüpheden kurtularak vahdete ermesinin, eşi ve benzeri olmayan yaratıcıya imanının ifadesidir. Beyitlerdeki kullanımlarda vahdet inancı yanında İhlas suresinde de dile getirilen Allah'ın birliğine imanı kabul edenlerin Hakk'ın rızasına ulaşacaklarını da ifade etmektedir.

255 *Birlige bitmek hak'a irmek olur*
Pâdişâhuñ lutfına girmek olur

256 *Birlige bitmek nişândur devlete*
Lâyık eyler âdemîni hazret'e

338 *Cümle işüñ yigregi birlik-durur*
Birlige bitmek bütün erlik-durur

339 *Birlige bitenler irdi menzile*
İkilikle kimse gelmez hâsıla

Biti: *Amel defteri, ahirette herkesin amellerinin kaydedileceği, dünyada yaptığı şeyleri bulacağı kayıt.*

3933 *Her ki kendü eksüğinden yirine*
Bitile ol cümle halka görine

Buñ günü: *Sıkıntı günü, azap günü, Kıyamette ceza günü*

Türkçe kelimelerle kurulan isim tamlaması kalıbında bir kelime grubudur. Ahirette Hakk'ın rızasına muhalif amelleri dolayısıyla amel defteri sol tarafından verilip, cehennem azabının çekileceği zaman.

5883 *Ger gele bir buñ günü halk üstine*
Pâdişâh meyl eyleye baş kasdına

6105 *Hem kuruda ol kişi buñalmışa*
İrişür şol buñ güninde kalmışa

6109 *Buñ güninde şol buñalmış kişiler*
Şol mededsüz yirde kalmış kişiler

Büt idin-: *Allaha şirk koşturmak, put edinmek*

Birleşik fiil yapısındaki kelime grubunda Farsçadan alınan but kelimeyle edin- fiilinin birlikte kullanımıyla ortaya çıkmıştır. Put edinmek Allah'tan başka tapınacak nesneler bulmaktır.

5395 *Lâcerem ol cân döne dünyâ dapa*
Dünyayı büt idine dün gün tapa

Bütleri sın- : *Put(lar)ı kırmak, Allah'tan başkasına gönlünde yer vermemek*

Birleşik fiil yapısındadır. *But+lar+ı sın-* yapısıyla oluşturulmuş birleşik fiil, dalaletten sonra imanla şereflenmeyi, hak inancına ulaşarak dalalet dönemindeki sapık düşüncelerden arınmayı ifade etmektedir. Hak dinin kabul ve yaygınlaşmasıyla puthanelerdeki putların kırılması bilinen bir uygulamadır.

4168 *Didi kim dönüñ hak'a yâ Kavm-ı Âd*
Bütleri sîñ hakk'a baglañ i 'tikâd

Çalab : Allah, Tanrı

Kelimenin kökeni bilinmemektedir. Kelime Türkçenin tarihi metinlerinde de yer almıştır. Kelimenin yapısının çala+apa yapısından geldiği Ar. câl-lap ile ilgisi olmadığı Gülensoy'un Etimoloji sözlüğünde kelimenin yapısı ve kökeni “Çalap ‘Tanrı’=ET. Çalap <çala ‘eski, kadim’+apa”¹³ şeklindeki bir oluşumla açıklanmıştır. Kelime *Tarama Sözlüğü*’nde XII-XVIII. yüzyıllardan taranan eserlerde tanıklanmış olmasına karşın *Derleme Sözlüğü*’nde bu anlamıyla örneklenmemiştir.

346 *Birlik içredür Çalab’uñ rahmeti*
İşid imdi eydeyüm bu hikmeti

2151 *Ger Çalab adı senüñ zikrüñ ise*
Yâ anuñ sun’ı senüñ fikrüñ-ise

693 *İy Çalab ‘ışkdan bizi ayırmagıl*
Dünya âhir togru yoldan ırmagı

Aşağıdaki beyitlerde Arapça Hak kelimesi ile Türkçe Çalab kelimesi birlikte kullanılmıştır.

1034 *İy ‘Aşık sen kendü nefsüñ yatlu gör*
hak Çalab’uñ rahmetini bulıgör

5688 *Şol sâ‘atda götrile cümle hicâb*
Gözlere görnügele ol hak Çalab

Dap-: *Secde etmek, hürmet göstermek, tapmak*

Eski Türkçe metinlerde tap- şekliyle geçen günümüzde de tap- fiil kökünde yer alan kelimenin ‘tapmak, hürmet etmek’ anlamlarıyla kullanıldığı bilinmektedir. İslam inancıyla birlikte namazda secde etmek ve yaratana hürmet gösterme kavramları bu kelimeyle karşılanmaya devam edilmiştir.

¹³ Gülensoy, *age.*, 2007, s.214.

4046 *Ben seni dōstlaruma ka 'be kılam*
Baña dapalar saña vire selâm

Din alpi : Evliya, derviş

Belirtisiz isim tamlaması kalıbında kurulan kelime grubu evliya, derviş kelimelerinin karşılığıdır. Alp, alpago, alperen gibi yapılarda kullanılan alp kelimesi 'bilge, yiğit' anlamlarıyla metinlerde yer almıştır. Türk toplumunda hürmet, saygı gören bu tiplerin 'din alpi, alp eren' gibi Türkçe yapılarla ifade edildiği görülmektedir.

8594 *Bindiler 'ışk atına dîn alpleri*
Karşularna durmadı hergiz çeri

8612 *Pes hakikat oldu kim dîn alpleri*
Bu biligle sıdı cümle leşkeri

8619 *Pes bu 'âlimler-durur dîn alpleri*
Kim bulardan sındı şeytân leşkeri

8623 *Pes hakikat oldu kim dîn alpleri*
Bu biligle sıdı cümle leşkeri

Diril- : Kıyamette yeniden canlanmak

3366 *Bu kez âdem de öliçek mutlakâ*
Dirilüben vasl olısar ol hak'a

ecel ir- : Vade yetmek, ölmek

Arapça ecel kelimesi ile Türkçe ir- yardımcı fiilinin birlikte kullanımı ile oluşturulmuş birleşik fiildir. Ölmek fiilinin yanında az da olsa (dört kez) kullanılmıştır.

2952 *İlla meger kim ecel irmiş ola*
Kamu işden ol kişi kalmış ola

Eksüklük : Günahkârlık, noksanlık

Noksan, eksik olmama durumu insanın yaratılış gayesine uygun olarak yaşaması, kulluğunun gereğini yerine getirmesidir. Kulluğunu tam olarak yerine getirmeyen günahkârdır, noksandır.

870 *Hôş-durur eksüklüğün bilse kişi*
Nite olmaz mahlukuñ eksük işi

2181 *Cümle eksüklüğümüzle iy Kerîm*
Rahmetüñden ayru dutma iy Rahîm

Elgin : Gurbet, yaban yer, yabancı; dünya hayatı

313 *Vir̄di sultânlığını miskînligē
Ol yüz için düşdi ol elkinligē*

Eren: Allah dostu, ilahi aşka ermiş kişi

8580 *Ol riyâzetdür erenler dirligi
Dîn içinde ol belürtdi erliğı*

9127 *Cehd-ile irdi erenler menzile
Cehd-ile girdi girenler mahfile*

10282 *Ol eren kim nefsi kesdi uyhudan
Eyledi perhîz etmekden sudan*

Esri-: ilahî aşka düşerek sarhoş olmak

1042 *‘İşk evinde esriyen ayılmaya
‘İşk elinden yazılan yoyılmaya*

4096 *Anı ben seyrân kılâm dōstlaruma
Şol ezelden esrimiş mestlerüme*

Esruk : Sarhoş, ilahi aşktan dolayı kendinden geçmiş

Kelime esri- fiilinin fiilden isim yapılmış esruk ‘sarhoş’ şeklidir. Fiil kökündeki dar-düz -i ünlüsü isim gövdesinde –ü- dar-yuvarlak ünlüsüne dönüşmüştür.

1336 *Sıdkı oldur ‘Âşık’un ol dostlara
‘İşkdan esruk ol ezelden mestlere*

6140 *Cânı esruk ‘aklı tâze gönli kân
Bî-nişândan virür ol her dem nişân*

Evliyâ öñinde tevbe kıl-: Bir tarikat büyüğüne intisap etmek

İslamiyet’te ruhban sınıfı yoktur. Kişinin günahlarını insanların yanında itiraf etmesiyle onun günahlarını birini affetmesi söz konusu değildir. Kul ancak tam bir pişmanlıkla Allah’a tövbe eder, günahların affı ancak Allahın dilemesiyle gerçekleşebilir.

1025 *Her kimüñ kim nefsi böyle oldısa
Evliyâ öñinde tevbe kıldısa*

Görklü : Güzel, güzellik sahibi, Allah

7421 *Kâf u nûndan bile togdum şeksüzin
Anda gördümdi anuñ görklü yüzün*

5026 Tañrı'ya bir demde biñ şükr idelüm
Görklü adın eydüben zikr idelüm

90 Kanı ol 'ışk-ı hakîkî kim bizi
Ala ilte göstere görklü yüzi

Hak yol: Allah yolu, doğru yol, İslam dini

320 Kamular a'zâ-y-ıd ol baş-durur
Hak yolında biriküp yoldaş-durur

387 Yârlıg-ıla hak yolına giresin
Birlig-ile hak didârın göresin

1373 Pes aña mürşid gerek yol göstere
Kim anuñla hak yolın dogru vara

5896 Şoldur ol kim ol neseble pâk ola
Lîki nefsi hak yolında hâk ola

ilen- : Allah'ın gazabına uğramasını dilemek, beddua etmek, kargımak

9134 Tañrı sözüüm dutmadı dip ilenür
Göñli inkâr işiginde dolanur

İkilik : Allah'ı birleyememe durumu, şirk.

254 Zîra birlik hak Çalap birliğidür
İkilik şol 'âsiler dirligidür

339 Birlige bitenler irdi menzile
İkilikle kimse gelmez hâsıla

545 İkilik mihnet-durur bellü bilüñ
Göçüñ andan birlik evine gelüñ

İkiliksiz: Allah'ı birleme durumu, Allah'ın birliğine inanmak

251 Pes bilüñ kim kanda birlik var-ısa
Kim kimüñle ikiliksüz yâr-ısa

386 İkiliksüz birlik eyle yâr-ıla
Yârlıgı başarmayasın 'âr-ıla

429 İrmeyeler ikiliksüz birlige
Girmeyeler ol ölümsüz dirlige

İssi: sahip, iye, malik, Allah

Gülensoy kelimenin idi+si > iye+si > isi şeklindeki bir gelişimle açıklanabileceğini göstermektedir. Bu gelişim olası kabul edilirse sonraki dönem-

lerde de s ikizleşmesi gerçekleşmiştir. Bayat da issi kelimesinin sahip, malik anlamı yanında sıcak sıcaklık anlamını da vermiştir. Ancak iki kavram farklı olmasından dolayı sıcaklık issi kelimesiyle ilişkilendirilmelidir.

9573 *Dünya málından ‘ilim yigdür bilüñ*
Cân-ıla ‘ilm issine hidmet kılüñ

141 *Her ki kul oldu bu ‘âlem issine*
hâkim oldu cümle ‘âlem üstine

9260 *Pes gerek hayrât-ıla ihlâs ola*
Ol iş issi hak katında hâs ola

Keleci: Söz, hikmetli söz

2888 *Uşbu sözden hâli olmaz hâs u ‘âm*
Bu keleçi toptoludur her makâm

2889 *Birisi bu söz-durur ol galbenüñ*
Bu keleçi tesbihüñdür hód senüñ

3196 *Söyleyesi bir keleçi bulımaz*
Kaldı ‘âciz n’eyleyesin bilemez

Kılavuz: Hak yolu gösterici, peygamber, mürşî-ikamil

497 *Pes kılavuz ‘Âşıkıñ imâmıdır*
Göñli cânı ol imâmuñ râ mıdır

9740 *Ol kılavuz anın oldu bu yola*
Dilemez kim kimsene yoldan kala

Kutlu: Mübarek, kutsal

5932 *Halk anuñ kutlu yüzün görmeg-içün*
İşiginde yüz süreler dün ü gün

6041 *Anuñ-ıçun âdine kıymathudur*
Hem hayırlu gün-durur hem kutludur

8910 *Dutdılar kutlu elin peygâmb erüñ*
Sevdiler dogrı yolın ol serverüñ

Od : Ateş, Cehennem ateşi

2168 *Kaçan olsa oda yanmakdur işi*
Gör ki ş uña beñzemegil iy kişi

4048 *Her ki saña yönelürse ş âd ola*
Tamu odından teni âzâd ola

Okı- : Çağırarak, davet etmek, Hakkı tebliğ etmek

- 10329 Ol nasihatla seni hakk'a okır
Dilemez hergiz olası sen hakîr
10330 Her ki halkı hakk'a okır dôstdur ol
Anuñ-ıçun gösterüdur dogru yol

Sekiz uçmağ: Sekiz cennet

- 16 Kim Çalap bunçaya ad urdı sekiz
Nitekim uçmak sekizdür iy 'azîz.
1596 Dünyada itdüklerin bilür kamu
Hem dahı bilür ki var uçmak tamu
1759 Sekiz uçmak ol ekin anbârıdur
Ol ekindür kim gönüller arıdur
9997 Yir ü gök uçmak tamu her dü cihân
Ne ki varsa âşikârâ vü nihân

Sin: kabir, mezar

- 84 Kanı lâyık göz ki sini boylaya
Kanı arı dil ki zikrûñ eyleye
689 Zîra kim her nesne varur aslına
Cân çıkar 'arşa vü ten girür sine

Sinle-: Kefenlemek

Kabir, mezar anlamındaki sin ismi üzerine –le eki getirilerek oluşturulmuş bir fiildir.

- 4971 Anuñ-ıla varısaruz sinle
Cümle halk ol gün gerek anı geye

Tamu: cehennem

- 2169 Yohsa sen dahı düşesin tamuya
Uşbu sözler hoş öğütdür kamuya
382 Her ki bunda ikilikle dirile
Yarın anda tamu dapa sürile
703 Gökler içindedür ol uçmak kamu
Yirler altında-durur yidi tamu

Tanrı: Allah

- 195 *Her işi kim ol Resûl kıldı kabûl
Tañrı andan râzıdur hîç şek degül*
- 235 *Hiç bular Tañrı 'nı bilmezler-idi
Mustafâ 'ya mutî' olmazlar-ıdı*
- 850 *Birisin işle iresin Tañrı 'ya
Birisin kılma seni yoldan koya*
- 1215 *Ol yigit kim tevbeye gelmiş ola
Tañrı hâsları elin almış ola*
- 2925 *Hışm u gaybet cehl ü inkâr u riyâ
Kor mı sini kim varasın Tañrı 'ya*

Tanuk: Şahit

- 176 *Ve 'z-zuhâ ve 'l-leyl tanukdur ol yüze
Saçı düündür yüzi beñzer gündüze*
- 644 *Bu meseldür dünya ehli hâline
Hem tanukdur yol eri ahvâline*
- 5228 *Hem senüñ dirligüñe tanuk ola
Gevde uyursa ol uyanuk ola*
- 9179 *Bay kişilerde buhul yavlak habîs
Vardur âhir bu söze tanuk hadîs*

Tapu : İbadet, hizmet

Bilindiği gibi tap- eylemi Türkçe'de hizmet etmek, birine hizmet etmek anlamına gelir. Bu eylemden türetilen tapug (hizmet), tapugçı (hizmetçi) anlamındadır. İbadetin tanrıya hizmet olarak kabul edilmesi nedeniyle İslamiyetle birlikte bu sözcükler eski anlamlarını korumakla birlikte tap- (ibadet et-), tapug (ibadet) anlamlarını kazanmışlardır.¹⁴

- 1213 *Ol kişi kim oğlan-iken tapuda
Geçüre oğlanlığın hak kapuda*
- 3107 *İşid imdi her birine ne gerek
Tapusı vü kullığı niçe gerek*
- 4170 *hak'dan ayruk kimseye kılmañ tapu
Ol-durur yalvarası girçek kapu*

Tapu kıl-: Kulluk etmek

¹⁴ Zafer Önler, Karahanlılar Dönemi Metinlerinde İnançla İlgili Türkçe Terimler, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Yıl: 10, Sayı: 16, 2009/1,s.195.

- 8740 Ya 'ni muhtâc olmadukdur kimseye
Tapu kılmaz kul bege yohsul baya
- 10301 Yol içinde kapu dipdür dip kapu
Kapu dip gözlemedin kılğıl tapu
- 4170 hak'dan ayruk kimseye kılmañ tapu
Ol-durur yalvarası girçek kapu

Taşra : dışarı, uzak, dünya hayatı

- 5430 Çün Çalap'dan takdir oldu bu işe
Kim bu cânlar ayrıla taşra düşe

Tesbih oku-: Zikretmek, Allah'ı zikretmek

- 8251 Gördi kim saf saf firişte bî-şümâr
Durmuş anda tesbîhokır zâr zâr
- 8252 Kamusı hak'dın yaña dutmuş yönin
Cümle bir tesbîhokır düzmiş ünin
- 8255 Bunça vaktür bunlaruñ kullıkları
hak-durur tesbîhokıp tapdukları

Uçmak : Cennet

- 703 Gökler içindedür ol uçmak kamu
Yirler altında-durur yidi tamu
- 855 Tañrı anuñ yanudın uçmak vire
Hiç gümânsuz ol kişi hakk'a ire
- 906 Dün ü gündüz yir ü gök uçmak kamu
Sendedür âhir ne kim varsa kamu
- 1369 Tañrı'dandur bunlara bu iş kamu
Bunlaruñla bezenür uçmak kamu
- 2290 'Âlemüñ gönüldür uçmak gögsi göğ
'Âlemi ko uçmağı ko gönüli ög

Ulu : Ulu, yüce, evliya

- 467 'Âşık'uñ ne didügin tıyar-ısañ
Dünyada ululara uyar-ısañ
- 468 Ulular ilte seni ol hazret'e
Hiç gümânsuz deginesin devlete

Ut: Haya, edep

- 280 Nitekim anda bileydi ol zamân
Ol sebebden utlu oldu bî-gümân
- 662 İkilikde kim kalursa kalırsar
Yarın ol hazret'de utlu olırsar

Yahşı: İyi, güzel, sevap

- 431 Birliğe bitmek bilün kim yahşıdur
hak didârı birikenler bahşıdur
- 7017 İlk ol alur cümle ni'met çâşnısın
'Akla iltür yavuzın u yahşısın

Yarağ : Ahiret hazırlığı

- 3211 Yol yarağın eylemekdür mutlakâ
Usañ olma çün gidisersin hak'a

Yarağ it-: Ahiret hazırlığı yapmak

- 1212 Ol gusayı şimdiden yimek gerek
Yola giden yarağın itmek gerek
- 3213 Çok yarak it aña andan çık yola
Hôş-durur kim yolda azuk bol ola

Yarağ kıl-: Ahiret hazırlığı yapmak

- 5470 Kodum anı kendüye kaldı ırak
Ben yine döst yolına kıldum yarak
- 8204 Geldi Cibrîl ü getürdi bir burak
Eytdi turgıl yâ Resûl kılğıl yarak

Yarın: Kıyamet günü, hesap günü

- 100 Biz aña girtü inanduk sıdk-ıla
Kim bize yarın şefâ'at ol kıla
- 2345 Yarın anda uçmaga girmeyiser
Pâdişâh didârını görmeyiser
- 5717 Bu gönül bugün nazargehdür aña
Manzar ola yarın ol uçmak saña
- 5990 Yarın oda yanırsardur ol kişi
Olırsardur kamudan düşvâr işi

7408 Dôstlığıyçun vir salâvât 'ışk-ıla
Tâ saña yarın şefâ 'at ol kıla

yarlığa-: Günahları bağışlamak, affetmek

94 Bilürüz kim biz üküş kılduk günâh
Sen kerîmsin yarlığa iy pâdişâh

894 Ben bilürem suçumu kıldum günâh
Sen kerîmsin yarlığa iy Pâdişâh

3164 Rahmetüñden yarlığa kullaruñı
Rûzı kılğıl sen bize dîdâruñı

5151 Rahmetüñden yarlığa kullaruñı
Rûzı kılğıl sen bize dîdâruñı

8265 Cümle bil baglap durupdur tâ 'ata
Yarlığa dîp yalvarışur hazrete

Yavuzluk: Şer, kötülük

557 Birlik ehli hiç yavuzluk görmeye
Birikenler düşmana boyn virmeye

1658 Niçe kim eylük idesin sen aña
Aygutın yavuzluk ider ol saña

1663 Eylüge yavuzluk itmekdür işi
Pes münâfıkdur hakikat ol kişi

Yazuklu : Günahkâr

10499 Bir dahı aña esîmin dir Celîl
Ya 'ni yazuklu günehkâr u zelil

Yumış : İş, hizmet, vazife; kulluk

273 Her birisi bir şekil yumışdadur
İlla baksañ kamusı bir işdedür

1095 Ekmedin biter-idi dürlü yimiş
Varmadın olur-ıdı cümle yumış

7511 Yumşanupdur her biri bir yumışa
Kim ne zehre oldı kim eyde nişe

Yumışçı : Hizmetçi, kul

2261 Hôd bular her birisi yumışçıdur
İş buyuran kanı bunlar işçidür

Yüzi kara: *Günahkâr, mücrim*

1723 *Her ki mahkûm olmaz-ısa bunlara*
Yarın anda kopısar yüzi kara

Yüz ur-: *İman etmek, inanmak*

2105 *Kamu 'âlem ol işâret hükmine*
Teslim olup yüz ururdu bu dine

7956 *Kullıg içre cümle yüz urmuş hak'a*
Tâ meger rahmet kılup bir kez baka

10530 *Çün bular yüz urdı bu girçek dine*
Onı dirneşdi bir ağaç dibine

SONUÇ

Garib-name'de yer alan Türkçe dini terimlerin bir kısmının İslamiyet öncesi Türk inanç kültüründe yer alan kelimelerin kullanımına devam edilmesi şeklinde görülürken bir kısmı Âşık Paşa gibi Türkçe yazan şair ve nasirler tarafından oluşturulmuştur. Ancak *Garib-name*'de kullanılan bu terimlerin bir kısmının bugün kullanımdan düştükleri de görülmektedir. Bunun sebepleri :

- *Garib-name*'de yer alan isimlerden bir kısmı sadece yabancı kelimelerin tercih edilmesine bağlı olarak ortadan kaldırılırken;

-Bazı isimler de hem Türkçe eş-yakın anlamlı kelimelerle hem de yabancı kelimelerle karşılanarak arkaik (eski) unsur durumuna düşmüşlerdir.

Agu : zehir, **Esrük** : sarhoş, **Sayru** : hasta, **Sayruluk** : hastalık **Sin** : mezar, kabir, **Sökel** : hasta, **Tamu** : cehennem, **Tapu** : hizmetçi; hizmet, **Uçmak** : cennet, **Ut / utlu** : haya, edep, **Yagı** : düşman **Yazuk/g** : günah, **Yazuklu** : günahkâr, günahlı,

Alkış : övme, dua, medih, **Bay** : zengin, varlıklı, eli acık, cömert, **Belgü** : aşık; alamet, iz, nişan, **Bilü** : bilgi, ilim, hüner, Çalab Allah, Tanrı, **Dölek** : vakarlı, şerefli, temkinli, **Ogri** : hırsız, soyguncu.

Sin kelimesi metinde 8 kez kullanılırken **kabir** metinde sadece 1 kere geçmiş, **mezar** ise hiç kullanılmamıştır.

Âşık Paşa, *Garib-name*'sinde Arapçaya düşmanlığından dolayı terimleri Türkçeleştirmemiş, kavramların anlaşılması için terimleri Türkçeleştirmiştir. Onun eserinde uçmak kelimesiyle beraber cennet, tamu kelimesinin yanında cehennem, Tanrı, Çalab, Hak Çalab, İssi kelimeleriyle beraber Rab, İlah, Allah, Mevla kelimelerini de kullanmıştır.

Dini terimlerden Allah, Tanrı, **Çalab**, Hüda yaratıcı adları ile cennet-uçmak, cehennem-tamu gibi kavram adları da Garibname metninde birlikte kullanılmışlardır. **Çalab** ismi Türkçe Tanrı ve Arapça Allah kelimelerinin tercih edilmesine bağlı olarak yaşayan yazı dilimizden çıkarılmıştır. Türkçe Arapça Farsça kökenli yaratıcı adlarının Garib-name'deki kullanım sayıları da **Çalab** 142, **Tanrı** 270, **Allah** 151, **Huda** 71 keredir.

Türkçe kökenli uçmak ve tamu kelimeleri *Garib-name* metninde çok az kullanılan Arapça kökenli cennet ve cehennem kelimelerinin daha sonraki dönemlerde baskın olarak tercih edilmesine bağlı olarak arkaik kelimeler konumuna düşürülmüştür. **Cehennem** kelimesi metinde bir ayet ile bir beyitte yer almasına karşın **tamu** 39 kez kullanılmıştır. **Cennet** kelimesinin 12 kullanımı yanında **uçmak** kelimesi *Garib-name*'de 92 kez yer almıştır.

'yazuklu güneşkâr' ikilemesinde kullanılan yazuk kelimesi metinde bir kez yer alırken günâh kelimesinin *Garib-name*'de 20 kez kullanıldığı görülmektedir.

Alkış kelimesi *Garib-name*'de 17 kez yer alırken Arapça karşılıklı dua metninde sadece bir kere kullanılmıştır.

Yarlığa- ve afv et- fiillerinin kullanımında da Türkçe kökenli yarlığa- fiilinin lehinde bir kullanım söz konusudur. *Garib-name*'e yarlığa- 19 kez kullanılırken afv et- fiili 3 kez yer almıştır.

KAYNAKLAR

- AKSAN Doğan, **Türkçenin Söz Varlığı**, Engin Yayınları, Ankara 1996.
- CAFEROĞLU Ahmet **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları İstanbul 1968.
- CAFEROĞLU Ahmet, **Yunus Emre'de Arhaik Unsurlar**, İÜ. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C.20, İstanbul 1972, s.2-10.
- CLAUSON, Sir Gerard, **An Etymological Dictionart of Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford At The Clarendon Press 1972.
- EREN Hasan, **Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü**, 2. baskı Ankara 1999.
- GÜLENSOY Tuncer, **Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin KÖKEN BİLGİSİ SÖZLÜĞÜ**, 1.cilt A-N, 2. Cilt O-Z, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- İLHAN Nadir, Yunus Emrenin Eserlerinde Kullanılan Ancak Yazı Dilinde Unutulan Fiiller, **X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri** (6-8 Mayıs 2010), Eskişehir 2011, s.451-475.
- İLHAN Nadir, *Garib-nâme*'de kullanılan Günümüz Türkçesine Ulaşmayan Eski (Arkaik) Kelimelere Dair, **Aşık Paşa ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu-Bildiriler-1-2** Kasım 2013 Kırşehir, .s.185-215

Kubbealtı Lugatı, www.kubbealtilugati.com.

ÖNLER Zafer, Karahanlılar Dönemi Metinlerinde İnançla İlgili Türkçe Terimler, **U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi** Yıl: 10, Sayı: 16, 2009/1,s.187-197.

ŞEKER F. Aslı, Âşık Paşa'nın Garibnâmesi'nde Kutadgu Bilig İle Yunus Emre, Ahî Evren Ve Hac-ı Bektaşî Velî İzleri, **ICANAS 38 Bildiriler** 1463-1482. 1473.

TİMURTAŞ F. Kadri, **Makaleler**, (Haz. Mustafa ÖZKAN) Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara 1997.

TİMURTAŞ Faruk Kadri, **Yunus Emre Dîvânı**, Tercüman 1001 Temel Eser Sayı No:1, İstanbul-1972.

Türk Dil Kurumu, **Türkçe Sözlük**, 10. Baskı Ankara 2005.

Türk Dil Kurumu, **Derleme Sözlüğü I-XII**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1964-1982.

ÜŞENMEZ Emek, **Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Ögeler**, Akademik Kitaplar, Ankara 2013.

YAVUZ Kemal, **Aşık Paşa Garib-nâme I/1-2 II/1-2** Türk Dil Kurumu Yayınları İstanbul 2000.